

АНОТАЦІЯ

Омельченко Т. В. Психологічні чинники особистісного саморозвитку майбутніх практичних психологів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 психологія. – Рівненський державний гуманітарний університет, Рівне, 2020.

У дисертації вперше представлено концептуально-методологічний підхід до проблеми особистісного саморозвитку майбутніх практичних психологів у контексті психології життєтворчості особистості, що полягає у конкретизації та обґрунтуванні теоретико-методологічних та методичних основ процесу саморозвитку особистості юнацького віку; побудовано психологічний конструкт саморозвитку особистості, виявлено його внутрішні психологічні чинники (особистісний потенціал, особистісне зростання, рефлексія, активність) та чотири відносних виміри прояву: суб'єктний, кризи особистості, самовідчуження та перешкод; встановлено сензитивний період процесу саморозвитку студентів (середня та пізня юність) та регулятори активності індивіда як мотиваційної основи саморозвитку (кризи та новоутворення юнацького віку).

На основі аналізу філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної літератури уточнено сутність понять «саморозвиток особистості», «професійний саморозвиток», «студентський вік» у межах психології життєтворчості особистості; особливості саморозвитку індивіда в період юності; форми та методи психологічного супроводу процесу саморозвитку майбутніх практичних психологів. Здійснено вивчення феномену особистісного саморозвитку майбутніх практичних психологів у процесі фахової організації освітнього процесу; розкрито зовнішні психологічні чинники (умови, за яких процес набуває ефективності), що відображаються в побудові середовища психологічного впливу; описано психологічні особливості особистісного саморозвитку студентства (перебіг

процесу в період навчання у ЗВО); визначено гендерні особливості саморозвитку майбутніх психологів.

Дістало подальшого розвитку уявлення про комплекси головних життєвих та професійних компетенцій, системоутворюючих якостей та особистісних характеристик, розвиток яких зумовлює процес особистісного саморозвитку майбутніх практичних психологів; види та зміст діяльності психолога в методичному забезпеченні даного процесу.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що на підґрунті змісту психологічного конструкту саморозвитку особистості розроблено діагностичний комплекс методик, визначено критерії оцінювання показників особистісного саморозвитку, виявлено основні характеристики їх відносних рівнів. Розроблено, апробовано та упроваджено програму психологічного супроводу майбутніх практичних психологів, що може бути використана у практиці психосоціальної роботи з населенням, центрах творчості, у процесі професійної підготовки фахівців різних спеціальностей в умовах вищих закладів освіти.

Теоретичні та експериментальні матеріали дослідження можуть бути застосовані для розробки лекційних курсів, спецкурсів, семінарських занять та спецпрактикумів із психології, доповнювати зміст навчальних дисциплін: «Психологія саморозвитку особистості», «Психологія студентського віку», «Вікові та гендерні особливості професійного саморозвитку». Матеріали дослідження також прислужаться соціальним працівникам, психологам, педагогам освітніх закладів I–IV рівнів акредитації, для слухачів закладів післядипломної освіти.

У руслі концепції життєтворчості саморозвиток визначено як вид суб'єктної активності, домінуюча потреба особистості, що, за наявності рефлексії, спрямовується позитивним подоланням кризи екзистенційності й характеризується рухом від Я-реального до Я-потенційного, його досягненням на рівні зовнішніх проявів активності.

Системний опис саморозвитку особистості як цілісного об'єкта дозволив нам визначити його провідні психологічні чинники: особистісний потенціал, особистісне зростання, активність, рефлексія; чотири відносних виміри прояву: суб'єктний, кризи особистості, самовідчуження та перешкод. На основі побудови психологічного конструкту в нашому дослідженні саморозвиток визначено як активність з метою самозміни особистості, спрямованої на максимальне розкриття власного особистісного потенціалу на підставі рефлексії. На рівні структури, в ньому виокремлено такі компоненти: когнітивний (знання про себе, про людей, про світ); емоційно-вольовий (ініціативність, інтерес до життя, цікавість до самопізнання та самозміни); поведінково-діяльнісний (соціальність, активна позиція, комунікативність, відповідальність), мотиваційно-цільовий (самозміна, особистісне зростання), рефлексивно-оцінювальний (розвинена рефлексія, адекватна самооцінка).

Визначено, що юнацький вік є сензитивним періодом для становлення суб'єкта саморозвитку. У юнацькому віці відбувається усвідомлення професійної ролі, прогнозування власної професійної діяльності та її перспектив, здатність до самоконтролю та самовдосконалення утворюють вихідну базу розвитку майбутнього фахівця, що передбачає трирівневу систему організації підготовки практичного психолога та отримання професійних психологічних знань.

Специфіка майбутньої професійної діяльності вимагає від психолога-практика особливих індивідуальних якостей, прогресивної системи цінностей, інтерналізованого ставлення до себе як суб'єкта професійної діяльності. Професійний саморозвиток майбутніх практичних психологів є процесом розвитку професійно значущих якостей та здібностей, професійних знань і вмінь, супроводжується активним якісним перетворенням особистістю свого внутрішнього світу, що приводить до принципово нового способу життєдіяльності – творчої самореалізації в професії.

Теоретично проаналізовано гендерні особливості особистісного саморозвитку студентства. Для дівчат-студенток характерними є тактичні, реалістичні, гнучкі життєві домагання та уявлення про бажане майбутнє; вони більш стійкі, терплячі, цілеспрямовані; орієнтовані на максимальне задоволення професійних інтересів та самореалізацію в обраній професії. Хлопцям-студентам притаманне прагнення до домінування, висока конкурентоспроможність; планування майбутнього, детерміноване причинно-наслідковою моделлю світу; сміливість, схильність до ризику, мінливість стратегічних домагань; орієнтованість на швидке кар'єрне зростання.

За даними експерименту констатовано наявність численних кореляційних зв'язків між показниками. У результаті факторного аналізу числових даних було виділено чотири фактори: сенсожиттєві орієнтації, життєстійкість особистості, професійна рефлексія та мотиваційна спрямованість, особистісна готовність до змін. Означені фактори емпірично підтвердили теоретичні побудови конструкту саморозвитку особистості, відобразили особливості змісту діагностичного комплексу методик.

Результати експериментального дослідження дозволили визначити наступні особливості вибірки: рівень особистісної готовності до змін респондентів характеризується високими показниками винахідливості та оптимізму на тлі низьких значень толерантності до двозначності, сміливості та адаптивності; зафіксовано недостатній рівень розвитку онтогенетичної рефлексії, прагнення до саморозвитку та, водночас, високий рівень задоволеності працею в цілому по вибірці; показники сенсожиттєвих орієнтацій особистості переважно знаходяться у зоні середніх та високих значень; рівень мотиваторів соціально-психологічної активності респондентів характеризується високими показниками досягнення успіху та тенденції до афіліації.

Постановка студентами життєвих цілей стосовно налагодження власного побуту характеризується недалекоглядністю та невмінням

планувати власне матеріальне забезпечення. Майбутні психологи вважають потенційно важливою наявність власної сім'ї, близьких стосунків, але більше половини з них не обирають партнера відповідно до спільних інтересів.

Експериментально визначено низку гендерних особливостей сенсожиттєвих орієнтацій. Студентки характеризуються наступними особливостями: чітка постановка життєвих цілей в перспективі; сприймання процесу свого життя як емоційно насиченого і змістовного; контролювання власного життя, вільне прийняття рішень і втілення їх у життя; здатність досягати поставлену мету при мінімальних витратах матеріальних, соціальних і психологічних ресурсів; потреба у спілкуванні та здійсненні емоційних контактів. Більшість студентів продемонстрували результати, які свідчать про: незадоволеність прожитою частиною життя, відсутність віри в свої сили контролювати події власного життя, вміння змінювати свої плани та рішення відповідно до нових ситуацій.

Порівняння студентів різних курсів навчання долили визначити наступне: п'ятикурсники, в порівнянні зі студентами 4-ого та 3-ого курсів, продемонстрували більш стійке уявлення про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей і завдань і уявленнями про його сенс, високо оцінюють пройдений відрізок життя як продуктивну та осмислену його частину; третьокурсники, в порівнянні із студентами 4-ого курсу більш чітко розглядають досягнення успіху як процес виконання поставленої мети при мінімальних витратах матеріальних, соціальних і психологічних ресурсів.

Отримані результати експериментального дослідження засвідчили необхідність запровадження програми психологічного супроводу, мета якої полягала у створенні психологічних умов для підвищення здатності кожного учасника до реалізації особистісного потенціалу студентів, що забезпечило підвищення рівня життєстійкості, особистісної готовності до змін, досягнення високого рівня рефлексії та задоволеності майбутньою професією. Програма супроводу передбачала використання різноманітних

тренінгових методів, серед яких – біографічна та інтеракційна групова дискусія, вербальні та невербальні техніки, релаксація, піскова психотерапія, техніки символдрами, візуалізація, рольові та імітаційні ігри, техніки музикотерапії, медитативні техніки, елементи групової дискусії, казкотерапія.

З метою встановлення ефективності формувального впливу було проведене повторне діагностування респондентів, яке показало: збільшення показників особистісної готовності до змін (адаптивність, впевненість); зростання результатів у напрямі додатного полюсу за показниками життєстійкості (залученість, контроль, прийняття ризику); підвищення показника задоволеності працею; прагнення до саморозвитку; онтогенетичної рефлексії. Означені результати контрольного зрізу експериментального дослідження засвідчили ефективність розробленої програми психологічного супроводу.

Ключові слова: саморозвиток особистості, професійний саморозвиток, студенти-психологи, психологічні чинники, життєтворчість, особистісний потенціал, особистісне зростання, активність, рефлексія.

ANNOTATION

Omelchenko T. V. Psychological factors of personal self-development of future practical psychologists. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for Doctor of Philosophy in Psychology (Ph.D.). Specialty 053 – Psychology. – Rivne State University of Humanities, Rivne, 2020.

The dissertation firstly presents a conceptual and methodological approach to the problem of personal self-development of future practical psychologists in the context of psychology of life, which is specified and substantiated the theoretical and methodological and methodical foundations of self-development process of adolescence; the psychological construct of personal self-development is constructed, its internal psychological factors (personal potential, personal growth, reflexion, activity) and four relative dimensions of display are revealed: subjective,

personal crises, self-alienation and obstacles; the sensitive period of students' self-development process (middle and late adolescence) and individual activity regulators as a motivational basis of self-development (crises and innovations of adolescence) are established.

Based on the analysis of philosophical, sociological, psychological, pedagogical literature, the essence of the concepts "personal self-development", "professional self-development", "students' age" within the psychology of personality creativity is specified; features of personal self-development in adolescence; forms and methods of psychological support of the process of future practical psychologists' self-development. The study of the phenomenon of future practical psychologists' personal self-development in the process of professional organization of the educational process is carried out; revealed external psychological factors (conditions under which the process becomes effective), which are reflected in the construction of the environment of psychological influence; described the psychological features of personal self-development of students (the process during the period of study at the HEI); identified gender differences in personal self-development of future psychologists.

The idea of complexes of main life and professional competencies, system-forming qualities and personal characteristics, the development of which determines the process of future practical psychologists' personal self-development, types and content of the psychologist in the methodological support of this process was further developed.

The practical significance of the obtained results is based on the content of the psychological construct of personal self-development a diagnostic set of methods is developed, criteria for evaluating indicators of personal self-development is determined, its main characteristics of relative levels are revealed. A program of psychological support for future practical psychologists has been developed, tested and implemented, which can be used in the practice of psychosocial work with the population, creative centers, in the process of professional training of specialists in various specialties in higher education.

Theoretical and experimental research materials can be used to develop lectures, special courses, seminars and special workshops on psychology in HEI, to supplement the content of disciplines: "Psychology of personal self-development", "Psychology of students' age", "Age and gender of professional development". The research materials will also be used by social workers, psychologists, teachers of educational institutions of I-IV levels of accreditation, for students of postgraduate education.

In keeping with the concept of life, self-development is defined as a type of subjective activity, the dominant individual need, which, in the presence of reflexion is directed to positively overcome the crisis of existence and is characterized by movement from self-real to self-potential, its achievement at the external activity manifestations.

A systematic description of the personal self-development as an integral object allowed us to identify its leading psychological factors: personal potential, personal growth, activity, reflexion; four relative dimensions of manifestation: subjective, personal crisis, self-alienation and obstacles. Based on the construction of a psychological construct in our research, self-development is defined as the activity of personal self-change, aimed at maximizing the disclosure of one's own personal potential on the basis of reflexion. At the structure level, it identifies the following components: cognitive (knowledge about yourself, about people, about the world); emotional-willed (initiative, life interest, self-knowledge and self-change interest); behavioral-activity (sociality, active position, communicativeness, responsibility), motivational-target (self-change, personal growth), reflexive-evaluative (developed reflexion, adequate self-esteem).

It is determined that adolescence is a sensitive period for the formation of personal self-development. At a young age there is an awareness of professional role, forecasting their professional activities and its prospects, the ability to self-control and self-improvement form the initial basis for the development of future professionals, which provides a three-tier system of training a practical psychologist and professional psychological knowledge.

The specifics of future professional activity require from the psychologist-practitioner special individual qualities, a progressive system of values, an internalized attitude to himself as a subject of professional activity. Professional self-development of future practical psychologists is a process of development of professionally significant qualities and abilities, professional knowledge and skills, accompanied by active qualitative transformation of a person's inner world, which leads to a fundamentally new way of life - creative self-realization in the profession.

Gender features of personal self-development are analyzed. Female students are characterized by tactical, realistic, flexible life demands and ideas about the desired future; more stable, patient, purposeful; focused on the maximum satisfaction of professional interests and self-realization in the chosen profession. Male students are characterized by the desire for dominance, high competitiveness; future planning is determined by the causal model of the world; brave, risky, changeable strategic aspirations; focused on rapid career growth.

According to the experimental data, the presence of numerous correlations both between indicators within individual techniques and between indicators of different techniques was stated. As a result of factor analysis, four factors were identified: sense-of-life orientations, individual vitality, professional reflexion and motivational orientation, personal readiness for change. These factors empirically confirmed the theoretical constructions of personal self-development construct, reflected the peculiarities of the content of diagnostic methodologies set.

The results of the experimental research allowed to determine the following sample features: the level of respondents personal readiness for change is characterized by high rates of ingenuity and optimism against the background of low values of tolerance to ambiguity, courage and adaptability; insufficient level of ontogenetic reflexion development, desire for self-development and, at the same time, high level of job satisfaction in general in the sample were recorded; the values of indicators of personal sensory-life orientations are mainly in the zone of medium and high values; the level of motivators of respondents social and

psychological activity is characterized by high success rates and tendency to affiliation.

Students' setting life goals for their own lives is characterized by short-sightedness and inability to plan their own material support. Future psychologists consider it potentially important to have a family of their own, close relationships, but more than half of them do not choose a partner according to common interests.

A number of gender differences in the meaning of life orientations have been noted. Female students are characterized by the following features: a clear statement of life goals in the future; perception of the process of his life as emotionally rich and meaningful; controlling one's own life, free decision-making and implementing them; the ability to achieve the goal at minimal cost of material, social and psychological resources; the need for communication and emotional contact. Most male students represented results that show: dissatisfaction with the lived part of life, lack of faith in their own strength to control the events of their own lives, the ability to change their plans and decisions according to new situations.

Comparisons of students of different courses allowed to determine the following: 5th year students, compared with 4th and 3rd year students showed a more stable idea of themselves as a strong person who has enough freedom of choice to build their lives according to their goals and tasks and ideas about its meaning, highly appreciate the past segment of life as a productive and meaningful part of it; 3rd year students, in comparison with 4th year students, more clearly consider the achievement of success as a process of achieving the goal with minimal expenditure of material, social and psychological resources.

The results of the empirical research showed the need for a psychological support program, the purpose of which was to create psychological conditions to increase the ability of each participant to realize the students' personal potential, which increases vitality, personal readiness for change, high level of reflexion and satisfaction with future profession. The support program included the use of various modern methods, including biographical and interactive group discussion,

verbal and nonverbal techniques, relaxation, sand psychotherapy, symbol drama techniques, visualization, role and simulation games, music therapy techniques, meditative techniques, fairy tale therapy.

In order to establish the effectiveness of the formative influence, the respondents were re-diagnosed, which showed: increase in indicators of personal readiness for change (adaptability, confidence); growth of results in the direction of the positive pole in terms of vitality (involvement, control, risk acceptance); increase in job satisfaction; desire for self-development; ontogenetic reflexion. These results of the control phase of the experimental study testified to the effectiveness of the developed program of psychological support.

Key words: personal self-development, professional self-development, students-psychologists, psychological factors, life creation, personal potential, personal growth, activity, reflexion.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Омельченко Т. В. Експериментальне дослідження самооцінки реалізації життєвих цілей майбутніх практичних психологів. *Психологія: реальність та перспективи. Збірник наукових праць РДГУ. Рівне, 2019. Вип. 13. С. 90–96.*
2. Омельченко Т. В. Саморозвиток особистості в системі психологічних понять. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Запоріжжя, 2018. Вип. 1 (13). С. 104–109.*
3. Омельченко Т. В. Експериментальне дослідження особистісного саморозвитку майбутніх практичних психологів. *Міжнародний науковий*

рецензований періодичний журнал «Психологічні перспективи» Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки. Луцьк, 2019. Вип. 34. С. 194–205.

Статті у наукових виданнях інших держав

4. Омельченко Т. В. Саморозвиток майбутніх психологів в період професійного навчання. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. Budapest: Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe, 2018. Issue 181, Vol. VI (75). P. 69–72.

Опубліковані праці апробаційного характеру

5. Омельченко Т. В. Змістовно-організаційні засади психологічного супроводу особистісного саморозвитку майбутніх психологів. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин*: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2019 р.). Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2019. С. 40–43.

6. Омельченко Т. В. Саморозвиток як складова життєтворчості особистості. *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці, 25-26 травня 2018 р.). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2018. С. 108–109.

7. Омельченко Т. В. Гендерні відмінності особистісного саморозвитку студентів-психологів. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії*: матеріали XXI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Переяслав, 30 листопада 2019 р.). Переяслав, 2019. С. 210–211.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дослідження

8. Омельченко Т. В. Професійний саморозвиток особистості юнацького віку. *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття*: матеріали

IV Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 26-27 жовтня 2018 р.). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2018. С. 18–20.